
Focus

W. van Vlastuin

J. Veenhof, *De kracht die hemel en aarde verbindt: de identiteit van de Geest van God als relatiestichter* (Zoetermeer: Boekencentrum, 2016), 288 p., € 29,90 (ISBN 9789023971146).

Als hoogleraar aan de Vrije Universiteit heeft Jan Veenhof zich jarenlang beziggehouden met de leer van de Heilige Geest. Of misschien moeten we het vanuit de Heilige Geest gezien omdraaien: Veenhof werd bezig gehouden met het geheimenis van de Heilige Geest. Ook nadat hij afscheid heeft genomen als hoogleraar om in Zwitserland als pastor te gaan werken, heeft zijn bezinning op deze werkelijkheid niet stilgestaan. Dat betekent dat we in het boek *De kracht die hemel en aarde verbindt. De identiteit van de Geest van God als relatiestichter* een boek in handen hebben met de rijpe vrucht van decennia onderzoek, meditatie, luisteren, schrijven en lezen; een kostbare nalatenschap.

Een existentieel boek

Zo ben ik het boek gaan lezen en ik proefde iets van gestolde rijpe bezonkenheid. Ik had ook gelijk het besef dat er in dit boek werkelijk 'zaken' worden gedaan. Hier is iemand aan het woord die de juiste vragen stelt en uit de manier waarop hij de vragen stelt, blijkt de fijngevoelige luisterhouding van een vakman die op een geestelijke en existentiële manier met het thema van zijn studie is verbonden. Het is een weldaad om zo'n boek te lezen.

Het doet ook weldadig aan dat de auteur iets over zichzelf vertelt in de inleiding van zijn boek. In deze inleiding legt hij als het ware een verantwoording af van de weg die hij in zijn leven is gegaan. Dit is een kwetsbare opstelling die respect afdwingt. Hij vertelt dat hij is opgegroeid in een orthodox-gereformeerd milieu, namelijk de vrijgemaakt gereformeerde kerk. In deze kerk was een huiver voor het subjectieve, hetgeen enerzijds een reserve ten opzichte van de Geest met zich meebracht en anderzijds zorgde voor een rationalistische benadering van het geloof. Hij vertelt over zijn vader die zich verzette tegen het schema objectief-subjectief en die wel existentieel preekte. Maar dit leidde bij hem niet tot een bijzondere aandacht voor de Heilige Geest. De Geest werd geheel geplaatst in het kader van de christologie, bijna als een functie van de christologie.

Veenhof geeft meer van zijn zoektocht weer. Hij heeft zijn oor te luisteren

gelegd bij Berkouwer, bij Bavinck, de ethische theologie en bij Karl Barth. Hij was actief betrokken bij de charismatische beweging in Nederland. In zijn pastorale arbeid in Zwitserland startte hij een dienst van handoplegging. Er groeide ook een bepaalde belangstelling voor de onzichtbare wereld van de engelen waarin de overtuiging werd geboren dat we alleen maar verder kunnen komen in de doordenking van de leer van de Geest als we een verbinding weten te leggen tussen het zichtbare en het onzichtbare.

Zo komen we bij de eigenlijke doordenking van dit boek. Ik stel mij voor om eerst een beschrijving van de verschillende hoofdstukken te geven. Daarin ben ik in gesprek met de auteur en aan het eind van dit artikel wil ik tot een verdiepende conclusie komen.

De identiteit van de Geest

Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk gaat de gewezen hoogleraar in op fundamentele gezichtspunten betreffende de identiteit van de Geest. Een aangelegen punt is voor hem de relatie tussen Christus en de Geest. Veenhof benadrukt vanuit zijn bijbelstudies twee gezichtspunten: enerzijds is er een beweging van de Geest naar Jezus toe en anderzijds is er een beweging van Jezus naar de Geest. De pneuma-christologische noties in de Schrift onderstrepen voor Veenhof het belang van een meer zelfstandige pneumatologie die niet geheel wordt ingesloten door de christologie. Ook buiten de historische persoon Jezus van Nazareth is er een werking van de logos en van het pneuma. Innertrinitarisch betekent dit dat van de Zoon gezegd kan worden dat hij 'ex Patre Spirituque' is.

Zo verstaat Veenhof ook de geschriften van Paulus en kan hij de heidenapostel een 'apostel van de Geest' noemen, omdat de leer van de Geest bij hem meer gewicht in de schaal legt dan de rechtvaardiging. Al met al betekent dit dat Christus en de Geest twee volwaardige perspectieven zijn om naar schepping en herschepping te kijken.

Vanuit dit tweevoudige perspectief meent Veenhof dan ook dat de theologiegeschiedenis tekort heeft gedaan aan het perspectief van de Geest. Op het concilie te Nicea domineerde de logoschristologie ten koste van het pneuma. Ook het schisma van 1054 heeft alles te maken met deze verhouding tussen christologie en pneumatologie. Terwijl het Westen de Geest aan Christus bond, was het Oosten bevreesd dat de universele werking van de Geest zou worden ingeperkt. Deze lijnen zetten zich ook door in de Reformatie waarin sprake was van een sterke binding van de Geest aan het Woord.

In dit verband is het onderzoek naar de relatie tussen de Geest als kracht en als persoon ook belangwekkend. Volgens Veenhof maakt de Schrift geen tegenstelling. De notie van de Geest als persoon is duidelijk aanwezig, maar

de notie van kracht niet minder. Dit maakt duidelijk dat we de persoonlijkheid van de Geest niet moeten persen in een postmoderne individualistische interpretatie van de persoonlijkheid, omdat de persoon van de Geest niet kan worden gereduceerd tot ons persoonsbegrip. Tegelijk houdt de schrijver zo ook de mogelijkheid open om de werkzaamheid van kracht door de Geest sterk aan te zetten. Het zal blijken dat deze notie van kracht in het vervolg van het boek leidend wordt. De notie van kracht krijgt overigens ook in de titel de grootste nadruk. Dit woord staat niet alleen centraal, maar het is ook nog eens vetgedrukt.

Vanuit de notie van kracht legt de auteur ook een heel interessante link met de huidige stand van zaken in de natuurwetenschap. In tegenstelling tot de oude natuurkunde waarin de stof statisch en massief werd opgevat, heeft de nieuwere natuurkunde aan het licht gebracht dat materie dynamisch is gestructureerd. Einstein liet zien dat er een relatie is tussen materie en energie. Op dit punt aangekomen, bepleit Veenhof een nieuwe aandacht voor de dynamische dimensie van de Geest. Hij wekt de indruk dat er een nauwe relatie bestaat tussen de dynamiek van de Heilige Geest en de dynamiek van de stof. Op deze manier legt Veenhof een verbinding tussen de Heilige Geest en het bestaan als zodanig. Als de zichtbare werkelijkheid veel meer 'geest' is dan we doorgaans beseffen, is de presentie van de Heilige Geest geen grote stap meer. De Heilige Geest is immers ook energie en kracht, zoals materie en energie ook uitwisselbaar zijn. Ik vond deze nadruk op de Geest als het levensprincipe van het geschapene een mooi staaltje van de verbinding tussen natuurwetenschap en theologie.

Een andere diepzinnige stap wordt gevormd door de reflecties op 1 Korinthe 2:10-11 waar Paulus spreekt over de Geest Die de diepten van God doorzoekt. Veenhof legt er de vinger bij dat Paulus hier in de tegenwoordige tijd schrijft, hetgeen tot een buitengewoon dynamisch godsbeeld leidt. Bovendien laat de Geest zich in deze tekst kennen als 'het gehypostaseerde zelfbewustzijn Gods'.

Het werk van de Geest in schepping en herschepping

Het tweede hoofdstuk behandelt het werk van de Geest in schepping en herschepping. Veenhof legt grote nadruk op de voortgaande werkzaamheid van de Geest in de schepping. Hij wijst zowel het deïsme als het pantheïsme af, om ergens in de buurt van het panentheïsme uit te komen. Met Herman Bavinck spreekt hij hier van een voortgaande openbaring.

Vanuit het geloof in deze presentie van de Geest in het geheel van de schepping, zijn we des te meer ontvankelijk voor de schoonheid en orde in de schepping. Deze presentie van de Geest plaatst ons ook voor de vragen ten aanzien van de natuurlijke kennis van God. Hier volgt de auteur J.H. Bavinck die ener-

zijds benadrukte dat wij van Gods geslacht zijn en anderzijds liet uitkomen dat wij Gods openbaring verdringen.

Deze kwestie vraagt ook om een reflectie op het begrip algemene openbaring. Veenhof spreekt liever van universele openbaring. Ook hiervoor verwijst hij met groot respect naar J.H. Bavinck die zich afvroeg of de dromen die mensen naar het evangelie leiden onder de universele of onder de bijzondere openbaring vallen. Dergelijke vragen kunnen ook gesteld worden bij de dromen die Nebukadnezar droomde. Een vraag is ook of men met H. Bavinck het jodendom kan onderbrengen bij de universele openbaring.

De relatie tussen universeel en bijzonder hangt op een bepaalde manier ook samen met de relatie zichtbaar en onzichtbaar. Veenhof distantieert zich van twee 'zones' die van elkaar worden geïsoleerd. Daartegenover verdedigt hij dat de onzichtbare werkelijkheid de zichtbare doordringt. Dit brengt de wereld van de engelen ook dichtbij, evenals de geestelijke strijd tussen goede en kwade machten.

De allesdoordringende presentie van de Geest heeft Veenhof ook geleid tot een bezinning op de relatie van Gods Geest tot de menselijke geest. De aanwezigheid van Gods Geest betekent de theologische mogelijkheid van contact met de onzichtbare wereld. Hier ontvouwt zich een breed perspectief voor spiritualiteit. Zo is er sprake van de leiding van de Heilige Geest in de meest concrete dingen van alledag, omdat de Geest inwerkt op ons willen, voelen, verlangen, denken en fantaseren.

De relatie van Gods Geest tot de geest van de mens betekent ook dat er maximaal gesproken kan worden over een 'theonome reciprociteit'. Het werk van de Geest is tegelijk helemaal het werk van de menselijke geest. Dit betekent dat God ons niet alleen dingen aanzegt (Barth), maar dat er ook een meegetuigen met onze geest is. Gods Geest en de menselijke geest blijken dus geheel met elkaar verweven te zijn en elkaar te doordringen.

In de duiding van deze samenhang tussen Geest en geest proefde ik een bepaalde spanning in dit boek. Enerzijds bepleit Veenhof dat we de evolutie als model voor het ontstaan van de kosmos moeten aanvaarden, anderzijds benadrukt hij zo nadrukkelijk het unieke van de mens als hij beschrijft dat Gods adem de mens in onderscheid met de dieren doet ademen, dat een evolutionistische verklaring van het ontstaan van de mens niet voldoet.

In het verlengde hiervan vraag ik mij ook af of Veenhof de aanvaarding van de evolutietheorie niet te weinig doordacht heeft, aangezien zijn benadering veel meer uitgaat van 'geest' dan van het materialisme dat zo karakteristiek is voor de evolutietheorie. Naar mijn besef staat de 'geest-elijke' benadering van de werkelijkheid bij Veenhof haaks op het evolutionistische uitgangspunt dat alles terug te leiden is tot fysica.

Ook op een ander punt had ik mijn bedenkingen. Volgens Veenhof kreeg Jezus na zijn opstanding een lichaam van vergelijkbare kwaliteit als de engelen, een soort etherisch lichaam. Mijn serieuze vraag bij deze benadering is of het nieuwe van de herschepping dan wel genoeg is verdisconteerd. Als Jezus' opstandingslichaam van de kwaliteit van de engelen is, brengt de opgestane Christus ons dan wel in een orde van herschepping die de schepping transcendeert, of blijven we eigenlijk in de huidige orde? Wat is dan nog het verschil tussen schepping en herschepping en brengt de eschatologische werkelijkheid in Christus door de Geest wel iets nieuws? Of is Veenhofs voorliefde voor de weg van de Geest naar Christus, de zelfstandigheid van de Geest ten opzichte van Christus en de Geest als kracht in de schepping al een aanwijzing dat het denken vanuit Christus en de herschepping achterwege blijft?

Op dit punt dringt zich ook de vraag op naar het zondebegrip bij Veenhof. In zijn grote aandacht voor de werking van de Geest in het geheel van de schepping is de vraag of de doorwerking van de zonde wel functioneert. Is het allemaal niet te mooi en te ongebroken? Ik vermoed dat het gebrek aan het nieuwe van de herschepping samenhangt met een beperkte visie op de doorwerking van het kwaad in de structuren van de schepping.

De charismata

Het derde hoofdstuk draagt als titel 'De charismata'. Om deze thematiek te behandelen, zet Veenhof in met het ontwikkelen van een kader om over de gaven van de Geest te spreken. Hij wijst het in traditioneel rooms-katholieke kring ontwikkelde concept van natuur en bovennatuur als dualistisch af, terwijl hij opmerkt dat dit schema in de protestantse theologie veel ingang heeft gevonden. Daartegenover plaatst hij het inzicht dat de genade de natuur herstelt en zuivert.

Met dit uitgangspunt ligt het ook voor de hand dat de gaven van de Geest in het verlengde van creatuurlijke gaven liggen die door de Geest worden geheiligd en in zijn dienst worden genomen. Kwaliteiten als zodanig zijn geen charismata, maar in dienst genomen kwaliteiten wel. Dit brengt een heel breed begrip van charismata met zich mee.

Een ander kader om over charismata te spreken, is het juiste begrip van de doop met de Geest. Terwijl de doop met de Geest in de pentecostale traditie vaak is verstaan als een 'second blessing', sluit Veenhof zich aan bij Fee die de doop met de Geest verstaat als de ontvangst van de Geest bij de bekering. Overigens is deze benadering ook in de puriteinse traditie te vinden bij iemand als John Owen. Tegelijk zie ik wel een nuanceverschil, omdat Veenhof de doop met de Geest wel wil blijven verbinden met de rijkdom van geestelijk leven, zodat hij deze doop duidt als de ervaring van het geloof waarin een dieper inzicht in het

evangelie wordt geboren en waarin men bruikbaar wordt gemaakt in Gods dienst. Deze nadruk op de persoonlijke ervaring brengt ook met zich mee dat Veenhof zich distantieert van de calvinistische traditie waarin waterdoop en Geestesdoop bijeen worden gehouden. Het zou interessant zijn om met Veenhof door te spreken over de vraag of kinderen gedoopt moeten worden.

Later in zijn betoog brengt Veenhof de doop met de Geest in verband met de vervulling van de Heilige Geest, een aparte categorie naast de rechtvaardiging en de heiliging. De verkenning van deze twee begrippen brengt hem tot de overtuiging dat de doop met de Geest moet worden betrokken op de eerste ervaring van de vervulling met de Geest. De bijzondere categorie van de vervulling met de Heilige Geest lijkt mij een goede beslissing. Persoonlijk versta ik de doop met de Heilige Geest als de heilshistorisch-eschatologische rijkdom van de Geest. Het bovenpersoonlijke corporatieve karakter hiervan tilt dit begrip uit boven de subjectieve ervaring van de gelovige en plaatst ons voor de opdracht om vervuld te worden met de stromen van de Geest waarin wij gedompeld zijn. Op deze manier kan ook de waterdoop verbonden blijven met de doop in de Naam van de Heilige Geest.

Na de voorgaande kaders moet Veenhof natuurlijk ook ingaan op de 'streeptheologie'. Als exponent daarvan verwijst hij naar Warfield die het einde van de vorming van de Schrift verbond met het einde van de speciale charismata. Veenhof wil ook graag vasthouden aan de afgeronde en normatieve canon, maar hij wil daarnaast blijven spreken over een doorgaande openbaring. Daarom wil hij de 'stopborden' op de weg van de Geest verwijderen en ruimte laten voor charismata.

In dit verband bespreekt hij de dienst van de genezing. Vanuit zijn invalshoek van de Geest als kracht en energie is de plaats van de psyche ook heel belangrijk. Zodoende bepleit hij een holistische benadering van lichaam, geest en ziel. Als zodanig kan ik dit pleidooi meemaken. We hebben de afgelopen eeuwen veel te veel het lichaam geobjectiveerd en geïsoleerd van de menselijke geest. Onze materialistische wereldvisie heeft ook het besef van Gods aanwezigheid en zijn werkzaamheid om te genezen naar de achtergrond gedrongen. Voor het lichaam ga je naar de dokter en voor de ziel naar de dominee. Dit dualisme voldoet niet.

Tegelijk vraag ik mij echter af of de opheffing van dit dualisme ons brengt naar het niveau van de bijbelse charismata. We lezen dat de schaduw van Petrus over zieken valt en dat zij worden genezen. Het komt mij voor dat dit van een heel andere orde is dan bijzondere genezingen die ook vandaag op het gebed plaatshebben.

Dezelfde psychologische insteek heeft Veenhof ook als hij de glossolalie behandelt. Hij typeert glossolalie als een bidden vanuit het onbewuste. Gaat

het in het boek *Handelingen* en *Korinthe* niet om meer, namelijk een concrete taal? Veenhof brengt ook de profetie in het kader van het creatuurlijke, zodat de profetie voor discussie vatbaar is. Hij hanteert dus een verschil in waardering van de oudtestamentische profetie en de nieuwtestamentische, overigens zonder argumentatie. Ik geloof best in een feilbare 'profetische' fijngevoeligheid door de Heilige Geest, de gereformeerde traditie kent daar ook tal van voorbeelden van, maar zou het in het charisma van de profetie toch niet om iets meer gaan, iets 'boven-natuurlijks', iets onmiddellijks dat direct van de Geest komt? Als Veenhof dan ook nog een pleidooi voert voor de paranormale vermogens in de dienst van de profetie, raak ik het spoor bijster. Dit is een gevaarlijk terrein.

Veenhof merkt in dit verband op dat hij 'stapels literatuur' van orthodoxe christenen over de charismata heeft gelezen. Wat ik dan wel merkwaardig vind, is dat de argumenten van deze christenen niet worden verwerkt of weerlegd. Veenhof redeneert dat er geen enkele reden is om charismata vandaag uit te sluiten, omdat ze in het boek *Handelingen* voorkomen. Ik heb me aan dezelfde stapels literatuur gewaagd, maar in tegenstelling tot Veenhof trof ik daarin wel steekhoudende inzichten aan. Bijvoorbeeld als deze 'stapels' onderstrepen dat we de inhoud van dit bijbelboek niet een-op-een naar onze tijd kunnen overbrengen. De geschiedenis van het boek *Handelingen* heeft immers een eenmalig en een onherhaalbaar aspect in zich. De apostelen worden ook een charisma genoemd. Samen met de profeten heten zij het fundament van de nieuwtestamentische gemeente. Aangezien een fundament iets eenmaligs in zich heeft, moeten we dit bij apostelen ook in het oog houden. Alle christenen die niet uitgaan van het charisma van apostelen in onze tijd hanteren dus een streeptheologie. Dit maakt het nodig om genuanceerder over de streeptheologie te spreken en deze kan niet met een simpel beroep op *Handelingen* worden weggezet.

Dit geldt ook voor andere charismata. In het boek *Handelingen* komen we de tongetaal steeds tegen als er een nieuwe fase in de doorbraak van Gods koninkrijk aanbreekt. Zo heeft het de functie van een teken om deze doorbraak te markeren. Duiden al deze noties niet op iets eenmaligs dat verbonden is met de eenmalige heilsgeschiedenis? Uiteraard is een soevereine God in staat om op andere momenten in de (zendings)geschiedenis de vestiging van zijn rijk met wonderen als tekenen te onderstrepen, er zijn ook in de traditie tal van voorbeelden van mensen die boven hun eigen taalkundige vermogens uit in een vreemde taal konden communiceren, maar dat is iets anders dan het boek *Handelingen* als een simpel model voor vandaag te hanteren.

Op dit punt had Veenhof dus theologisch wel wat steviger mogen doorpakken. Hij verzet zich nu al te gemakkelijk tegen het intellectualisme dat hij

bij Warfield tegenkomt, zonder dat hij inhoudelijk in gesprek gaat met de argumenten die door hem of anderen worden aangereikt. Is Veenhof in dit opzicht niet wat reactionair tegen zijn rationalistische verleden, zodat hij de theologische bagage daarvan ook verwerpt?

Het werk van de Geest in kerk en wereld

In het vierde hoofdstuk komt het werk van de Geest in kerk en wereld aan de orde. Veenhof merkt in dit verband op dat de Geest van instituties gebruik kan maken, maar dat het gevaar altijd op de loer ligt dat de structuren een dam opwerpen tegen de stroom van de Geest. Het is duidelijk wat Veenhof bedoelt, maar ik denk dat hij wel te weinig waardering heeft voor de kerk als lichaam van Christus. Inderdaad kan het ambtelijke lichaam van Christus verworden tot een ambtenareninstituut. Het probleem zit dan niet in de kerk, maar in het verworden van de kerk tot een menselijk bedrijf. Dit vraagt er wel om de kerk als lichaam van Christus en als tempel van de Heilige Geest op de juiste wijze te waarderen. Zoals Veenhof er nu over schrijft, lijkt er een tegenstelling tussen kerk en Geest te ontstaan.

Dit gemis aan kerk blijkt ook in de manier waarop het werk van de Geest wordt uitgewerkt. Veenhof benadrukt sterk dat het werk van de Geest niet is opgesloten in de historische persoon van Jezus van Nazareth. Er is een werking van de Geest buiten Jezus. In dit verband wordt de wijsheidstraditie genoemd als een illustratie van de kosmische actieradius van de Geest. Ook de wereldreligies komen dan voor het voetlicht als plaatsen waar momenten van waarheid oplichten. Ook allerlei bijbelse momenten worden genoemd waar de Geest door het exclusivisme heenbreekt.

Allemaal goed en wel, maar blijft Jezus Christus in zijn lichaam dan niet in het centrum staan van de Geest-activiteit? Ligt hier misschien ook de reden dat Veenhof geen uitwerking biedt van de talloze activiteiten die juist in dit kader in de Schrift aan de orde komen? Denk aan de leiding door de Geest, de adoptie door de Geest, de overtuiging door de Geest, de zalving met de Geest, de verzegeling met de Geest, de wet van de Geest, het doden door de Geest, het bidden door de Geest, het zuchten van de Geest, de vrucht van de Geest, enzovoorts.

De Geest en de toekomst

Evenals het vierde hoofdstuk is het vijfde hoofdstuk wat korter dan de eerste drie hoofdstukken. Het vijfde en laatste hoofdstuk bespreekt de relatie tussen de Geest en de toekomst. Als eerste komt het thema van de dood voorbij. In aansluiting op de roomse uitvaartliturgie benadrukt dr. Veenhof dat het leven niet wordt weggenomen, maar wel wordt veranderd. De idee van een zielelaap kan hier niet bevredigen. De bijna-doodervaringen zijn voor hem een aanwijzing

voor het bestaan aan de achterzijde van de dood. Onderwijl staat deze wachtkamer in het kader van een nieuwe aarde en een lichamelijke die helemaal van de Geest is doordrongen. Deze aandacht voor het kosmische heeft als keerzijde een problematisering van het particuliere karakter van het heil. Dat blijkt in een excurs waarin de leer van de eeuwige straf wordt betwijfeld.

Evaluatie

Deze inventarisatie van Veenhofs boek en een eerste gesprek met de auteur vragen om een evaluatie. Ten eerste ben ik blij met een studie over de Geest en zijn werk. Veenhof heeft de fijngevoeligheid om de kwesties die van belang zijn, aan de orde te stellen. Zijn stijl van schrijven brengt met zich mee dat we aan het denken worden gezet. Dat is winst.

Een tweede winstpunt acht ik de aandacht voor en de uitwerking van de immanentie van de Geest. Op deze manier dragen we ook in de theologie bij aan een doorbreken van een gesloten wereldbeeld. Dat is hard nodig in verband met de grote vragen van onze tijd. Het gesprek in dit kader met de moderne natuurwetenschap verdient navolging en verdere uitwerking. Het besef van de immanente presentie van de Geest helpt ons niet alleen om de aanwezigheid van God in de schepping te beleven, maar het heeft ook consequenties voor andere wetenschappelijke disciplines, onze politiek, economie en ecologie.

Hierbij heeft de kracht-dimensie van de Geest de overhand op de persoon-dimensie. Of dat wenselijk is, waag ik te betwijfelen, vooral omdat daarbij de Geest als Geest van Christus verbleekt. De persoonlijkheid van de Geest is veel rijker dan de menselijke persoonlijkheid, maar er is genoeg materiaal in het Nieuwe Testament om ons theologische uitgangspunt wel te kiezen in de persoon van de Heilige Geest.

Mijn grootste moeite met Veenhofs concept is dat het eschatologisch nieuwe van de Geest niet in termen van de herschepping in het perspectief van Christus' opstanding wordt geduid. Op deze manier blijft het werk van de Geest binnenwerelds, zodat enerzijds charismata in schepselmatige termen worden geduid en anderzijds de nieuwtestamentische activiteiten van de Geest nauwelijks de aandacht krijgen die ze verdienen. Ook de dimensie van het geloof verbleekt, zodat de theologische kaders dat we in Christus een nieuwe schepping zijn, eveneens uit het zicht verdwijnen.

Ik vrees dat Veenhof in zijn terechte verzet tegen het dualisme ook de notie van de dualiteit heeft verloren. In zijn reactie op het rationalistische klimaat van zijn opvoeding is hij niet uitgestegen boven een neocalvinistische gevangenschap in het hier en het nu. Daarom zie ik ernaar uit om het existentiële gesprek met hem voort te zetten en tot meer helderheid te komen in onze theologische doordenking.